

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

4

Liaudis virsta tauta

BALTOJI VARNELĖ

**Redakcinė kolegija:
Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka
Antanas Tyla**

**Recenzavo ist. m. dr. Vytautas Žalys
Knygą parengti talkino: Vytautas Jogėla, Saulius
Pivoras, Vladas Sirutavičius, Giedrius Subačius,
Raimundas Lopata**

Redaktorius Gytis Vaškelis

Dailininkas Saulius Motieka

Turinys

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Antanas Tyla</i>	
Lietuvos valstiečių istorijos (1795-1861 m.) bruožai	7
<i>Saulius Žukas</i>	
Apie Pypkininkus	103
<i>Saulius Sužiedėlis</i>	
Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų	119
<i>Giedrius Subačius</i>	
Simono Daukanto Didžiojo lenkų—lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba.	135
<i>Vytautas Berenis</i>	
Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskiečio metamorfozės	217
<i>Egidijus Aleksandravičius</i>	
Atgimimo istorijos slenksčiai	235
<i>Thomas A. Michalskis</i>	
The National Consciousness among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and Early 20-th Century	251
<i>Tomas A. Michalskis</i>	
Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Bendra apžvalga	265
<i>Egidijus Motieka</i>	
Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: Istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė	267
<i>Sigitas Jegelevičius</i>	
Plėšikai ar kovotojai?	327
II. DISKUSIJA	339
<i>Saulius Pivoras</i>	
Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje	339
<i>Leonas Mulevičius</i>	
Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas	363

<i>Ingė Lukšaitė</i>	383
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tezės diskusijai: Viduramžiai ir ankstyvieji naujieji laikai	391
<i>Algirdas Narbutas</i>	
Valstiečių tautinės–pilietinės savimonės klausimu	397
III. RECENZIJOS	407
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tautinė, luominė ir valstybinė savimonė viduramžiais.	
Tyrinėjimo problemos	407
<i>Vladas Sirutavičius</i>	
"Liaudis virsta tauta" - E.Vėberio paradigma	419
<i>Česlovas Laurinavičius</i>	
Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai "Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893-1914 m."	437
IV PUBLIKACIJOS	449
<i>Zita Medišauskienė</i>	
Carinės valdžios sumanymas leisti liaudžiai skirtą žurnalą rusų ir žemaičių kalbomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje	449
<i>Antanas Kulakauskas</i>	
Penki 1882-1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo	479
<i>Juozas Tumas</i>	
Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku. (Parengė E.Motieka)	491
STUDIA HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO RESUME	507
STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL. SUMMARY	521
STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT. KURZFASSUNG	535
ASMENVARDŽIAI	551
VIETOVARŽIAI	571

NETRADICINĖ RECENZIJĄ LEONO SABALIŪNO
MONOGRAFIJAI

"LIETUVIŠKA SOCIALDEMOKRATIJA IŠ
PERSPEKTYVOS, 1893-1914 M."¹

Monografiją, be abejo, galima priskirti prie mokslinio pobūdžio darbų. Nors parašyta ji pakankamai laisvu, netgi beletristiniu stiliumi, tačiau skaitant ją atsipalaiduoti neleidžia gausios bibliografinės nuorodos; jos sudrausmina ir savotiškai perspėja, kad dėmesys natyčia nenuslystų monografijoje sutalpintos informacijos aisbergo paviršiumi.

Recenzuojant monografiją tradiciniu būdu, pirmiausia galima būtų pažymėti, kad tai bene pirmoji istorinė studija, kurioje detalai nagrinėjama Lietuvos socialdemokratijos genezė bei veikla pradiniais 1893-1914 metų laikotarpiu; toliau - vertėtų padiskutuoti dėl kai kurių Lietuvos socialdemokratijos veiklos aspektų aiškinimo, pvz., dėl pirmosios (1896) ar dėl antrosios (1897) Lietuvos valstybingumo formulių prasmės, pagaliau galima būtų pabandyti patikslinti kai kuriuos faktus, pvz., kam reikėtų priskirti Didžiojo Vilniaus Seimo sušaukimo iniciatyvą². Toks recenzavimo būdas, matyt, išryškintų monografijos privalumus, bet tuo pačiu gal net apnuogintų konkretaus recenzento neadekvatų pasiruošimą.

Iš dalies natūralus noras išvengti pastarojo eventualumo, iš dalies kiti motyvai paskatino mus netradicinei recenzijai - neaptarinėti, kas ir kaip monografijoje parašyta, o išdėstyti savą supratimą apie socialdemokratiją ir jos vietą Lietuvos politinėje istorijoje.

Kokie gi tie kiti motyvai? Pirmiausia, dėmesį patraukė ambivalentiška monografijos pavadinimo formuluotė. Vienu požiūriu ji lyg saktų, kad monografijoje bus nagrinėjamas jau pakankamai nuo mūsų nutolęs istorinis laikotarpis. Tačiau dviprasmiškai įkomponuota perspektyvos sąvoka leidžia nujausti, kad autorius istoriko angažementu neapsiribos ir Lietuvos socialdemokratijos vaidmenį XIX-

XX amžių sandūroje mėgins projektuoti į platesnę laiko skalę, siekiančią gal net ir mūsų dienas.

Tokių mėginimų monografijoje tikrai yra. Nors jie epizodiški ir be gilesnio pagrindimo, tačiau pakankamai iškalbingi. Štai tvade (p. 9) teigiama, kad lietuvių nacionalinis judėjimas politizavęsis dėl marksizmo įtakos ir kad nacionalinio renesanso variklio reikėtų ieškoti būtent socialdemokratijos veikloje. O monografijos pabaigoje (p. 153) socialdemokratijos veikla apibendrinantai įvardijama kaip pastangos "apsaugoti Lietuvos savitą būtį", "suteikti jai daugiau ar mažiau nepriklausomą egzistenciją". Galėtume manyti, kad tos pastangos Lietuvos socialdemokratijos veikloje buvusios neabejotinai esminės ir permanentinės.

Partinių interesų požiūriu toks Lietuvos socialdemokratijos istorinio vaidmens suaktualinimas gal ir pateisinamas³, bet nacionalinių - vargu. Jeigu socialdemokratiją laikysime viena pagrindinių Lietuvos nacionalinių politinių srovių, apimančių, be kita ko, ne vien LSDP, bet ir kitas kairiųjų partijas arba bent jų socialistinius elementus, ir, norėdami prognozuoti jos perspektyvą, remsimės istorine patirtimi, tai tuomet nuostata turėtų būti ir reiklesnė, ir griežtesnė.

Leono Sabaliūno monografijoje gausu socialdemokratijos veiklos apraiškų, bet, manytume, trūksta tų apraiškų conceptualios motyvacijos, jų esmės. L.Sabaliūnas socialdemokratiją vaizduoja lyg gražų šimtametį Lietuvos politikos ažuolą, stengiasi kruopščiai rekonstruoti kadaisė kabojusius ant to ažuolo lapus, bet neskiria reikiamo dėmesio ažuolo šakoms ir šaknims, kurios, galimas daiktas, ir šiandien tebėra tos pačios.

x x x

Lietuvos politinį pasaulį mes įsivaizduojame dvipolį. Viename jo poliuje susitelkusi socialistinė mintis, kitame - tautinė (ir krikščioniškoji). Nors poliai priešingi, bet griežtos ribos tarp jų nėra. Vadinas, neturėsime sferinio vaizdo, jeigu žiūrėsime į vieną iš polių ir nematysime kito.

Tiek socialdemokratinė, tiek tautinė-demokratinė politinė srovės Lietuvoje (ir kitose Vidurio bei Rytų Europos šalyse) atsirado veikiamos visuotinės žmogaus teisių ir laisvių teorijos - kaip tos teorijos įgyvendinimo variantai.

Socializmas - tai reakcija į vadinamąją visuomenės "atomizaciją", kuomet, panaikinus visus feodalius reglamentus, išnyko tarpinės grandys tarp individo ir valstybės. Formali juridinė žmonių laisvė ir lygybė išryškino faktinę nelygybę ir todėl sluoksniams, nesugebėjusiems užsitikrinti ekonominių pragyvenimo garantijų, iškilo poreikis ieškoti socialinių apsaugos sistemų. Populiariausia socializmo interpretacija - ir teorijoje, ir praktikoje - tapo marksistinė. Ji - radikali, nes pasisakė už politinės valdžios perdavimą proletariatui, t.y. sluoksniui, neturinčiam privatinės nuosavybės; proletariato būties pagrindu turėjo būti pertvarkyta visa visuomenė ir tokiu būdu panaikinta privatinė nuosavybė, suprantama, kaip bet kokio engimo pagrindas.

Rytų Europoje "grynojo" proletariato buvo palyginti nedaug, bet ten buvo pakankamai daug prievartos. Radikalusis socializmas imponavo tuo, kad teoriškai atmetė prievartą (engimą) ir nurodė greitą kelią, kaip sukurti visuotinės laisvės, lygybės bei gerovės visuomenę. Tačiau spartus visuomeninio gyvenimo pertvarkymas savaime suponavo prievartą. Be to, radikalaus socializmo plitimas reiškėsi ir kitaip - orientacija į apatinius visuomenės sluoksnius palengvino atsiribojimą nuo tradicinių saitų, ypač nuo dvasinių (taip pat ir tautinių), o destruktivios pasaulėžiūrinės nuostatos suponavo aktyvizmą, viliojanti menkai morališkai angažuotus visuomenės elementus (tai ypač išryškėjo politinių krizių metu, ir L.Sabaliūno monografijoje matome atskleistas paskatas LSDP šalininkų gretoms augti 1905 m. revoliucijos metu).

Paradoksalu, kad būtent socialdemokratinei srovei - savo esme kosmopolitinei - priklauso nuopelnai dėl pirmosios Lietuvos valstybingumo atkūrimo programos iškėlimo. Bet yra ir galimybė tą paradoksą paaiškinti. Tam įtakos turėjo ypatinga socialdemokratijos teisinė filosofija. Samprotaujama buvo maždaug taip: jeigu kasdieninė praktika rodo, kad tam tikros visuomenės atžvilgiu, gyvenančios

tam tikrame krašte, vadinamame Lietuva, yra vykdoma prievarta, tai tos visuomenės neginčijama teisė - išsivaduoti iš prievartos; teisė - natūrali ir imanentinė, jos šaltinis - ne kas kita, o pati visuomenė. Kadangi konkreti Lietuvos visuomenę prievartaujanti jėga - carinė valdžia - natūralios teisės nepripažino (ir negalėjo pripažinti), tai išsivadavimas iš jos buvo įmanomas tik panaudojus kontrprievartą, t.y. revoliuciniu keliu. O to kelio sėkmę garantavo Karlo Markso atrasta progresyvaus ekonominio visuomenės vystymosi teorija.

Bet Lietuva socialdemokratams buvo ne kokia nors apibrėžta ir niekinanti vertybė - tai daugiau konkreti realija, jų suvokimu, tam tikro ekonominio išsivystymo lygio regionas su savo kultūrine-istorine specifika. Nors pastarosios ir neignorudami, socialdemokratai negalėjo jai suteikti prioriteto, kadangi ne iš jos, o iš ekonominių dėsnių jie vedė savo revoliucinę teisę. O tas faktas, kad iš niveliuojančio Rusijos gubernijų tinklo socialdemokratai išskyrė Lietuvą kaip politinę-nacionalinę realiją, tik patvirtina nuomonę (kuri jau konstatuota mūsų istoriografijoje⁴), kad stipriai tuomet tebeveikė istorinio Lietuvos valstybingumo tradicija, paremta jos žmonių gyvenimo būdo ir tikslų bendrumu.

Tačiau tos, sakytume, nacionalinės (ar civilizacinės) vertybės, kurios didžia dalimi natūraliai įrėmino LSDP programines nuostatas, liko nesuprantamos kaimyninių šalių socialistinėms partijoms*. Todėl Lietuvos socialdemokratų partijai tuojau pat po įsikūrimo iškilo dilema: arba pasiduoti idėjos draugų daromam spaudimui ir siekti kaip galima platesnio proteguojamojo varguomenės luomo - proletariato - susijungimo, numojant ranka į trapią "lietuviškąją" to luomo specifiką, arba dėl tos

---

*Ir L.Sabaliūnas, regis, giliau nesusimąsto dėl tų nacionalinių vertybių, ir netgi pirmąją LSDP programą jis vadiną separatistine - kaip savaime suprantamą dalyką. Nors atrodytų keista, kaip galima vadinti separatistine programą, paremtą ne konstitutizuojamomis ypatingybėmis, bet natūraliai apsisprendžiančios visuomenės - Lietuvos - idėja.

specifikos plėsti bendradarbiavimą su kitomis Lietuvos politinėmis srovėmis ir dėl to prarasti kaimyninių kraštų socialdemokratų paramą.

Nenuostabu, kad sprendžiant tokią dilemą, Lietuvos socialdemokratų partija, anot Jono Šepečio, ištiko mėšlungis. Galų gale partija atsisakė savo principinės nuostatos valstybingumo klausimu - "Savarankiškos demokratinės Lietuvos Respublikos, liuosu noru susidėjusios su kaimyninėmis šalimis federacijos sąryšis". O vėliau išsivysčiusią diskusiją tarp vadinamųjų federalistų ir autonomistų Lietuvos nacionalinio valstybingumo požiūriu laikytume bevaise: juk diskutuojama buvo dėl kitos valstybės - ne Lietuvos - vidinio reorganizavimo*.

Jeigu būsime teoriškai nuoseklūs, tai turėsime pripažinti, kad autonominis egzistavimas kitoje valstybėje socialdemokratinės doktrinos požiūriu būtų buvęs prasmingas tik tiek, kiek toji autonomija būtų sudariusi galimybę niveliuoti Lietuvos specifiką be prievartos. Juk socializmo doktrina orientavo į žmonių santykių su gamybos priemonėmis, o ne į visuomenės etninę specifiką.

L.Sabaliūno pastebėjimas, kad tautinės kultūros ir ypač kalbos puoselėjimo LSDP nelaikiusi "šventu" reikalu, manytume, nėra pakankamai konkretus, - tai daugiau panašu į LSDP politinės praktikos fiksavimą, o ne į doktrininės nuostatos atskleidimą. Socialistinį požiūrį į gimtąją kalbą yra išsakęs dar Hugo Kolontajus (Kollataj). Anot jo, prisirišimas prie tėvų kalbos ir jos puoselėjimas pats savaime - tuščias užsiėmimas. Gimtoji kalba, teigė jis, reikalinga kaip liaudies švietimo priemonė, nes tol, kol bus mokoma svetima kalba, liaudis liksianti barbariška⁵. Vėliau labai panašiai tuo klausimu pasisakė ir Josifas Džiugašvilis-Stalinas. Jis, pvz., teigė, kad masėms įsisavinti sovietinį mokymą patogiausia busią gimtąją kalbą⁶.

---

*Čia galime prisiminti Vladimiro Uljanovo-Lenino radikaliai nuoseklią tezę, kad teisė į autonomiją, eventualiai - į federaciją - esanti nesąmonė.

Nėra pagrindo abejoti, kad kaimyninių kraštų socialdemokratų pažiūra į gimtąją kalbą turėjo įtakos ir lietuvių socialdemokratams. Tiesa, tokiai nuomonei disonuoja kai kurie faktai, pvz., Andriaus Domaševičiaus pasišventimas platinti lietuvių kalbą Vilniuje; bet į panašius faktus mes būtume linkę žiūrėti, kaip į išimtis arba specialios motyvacijos apraiškas, nekeičiančias klausimo esmės. Apskritai Lietuvos socialdemokratijos istorija gana marga ir niuansuota - ypač savo pradiniu, L.Sabaliūno aprašytuju etapu. O mūsų uždavinys būtų, kiek įmanoma, atsitraukti nuo reiškinių mozaikos ir pasiaiškinti dalykus, kurie matomi tik iš tolesnės perspektyvos.

Kelios pastabos dėl dar vieno Lietuvos socialdemokratijos veiklos aspekto.

Pastaruoju metu tarp jaunosios kartos Lietuvos istorikų vis labiau plinta domėjimasis lietuvių nacijos formavimosi bei konsolidacijos ypatybėmis. Tiesa, kol kas sprendžiami tik bendro pobūdžio klausimai⁷. Bet reikia tikėtis, kad toliau tos formos tyrimai plėsis įvairiomis linkmėmis. Tad gal pernelyg neišsišokime pasamprotavę dėl socialdemokratijos vaidmens nacionalinės konsolidacijos procese.

Mykolas Biržiška yra pažymėjęs, kad LSDP "rišo sulenkėjusį ir maskoliną Vilnių su visa Lietuva"⁸. Tas faktas, kad LSDP įveikė Lenkų socialistų partijos konkurenciją Rytų Lietuvoje, matyt, liudytų M.Biržiškos pastabumo labui. Nors išsamesnei išvada padaryti, suprantama, to fakto nepakaktų; dviejų partijų tarpusavio varžymosi rezultatai ir nacionalinė konsolidacija - tai ne to paties lygio procesai.

Iš istorinės literatūros žinome, kad nacijos formavimąsi lemia etnokultūriniai procesai⁹. O LSDP veiklos nuostata galima būtų apibūdinti kaip sociokultūrinę; gindama Vilnijos žemuosius sluoksnius sociališkai, partija rūpinosi ir to sluoksnio kultūriniais poreikiais. Tačiau ar galėjo pasiduodanti daugiausia lenkiškai kultūrai kaimo varguomenė bei darbininkija Rytų Lietuvoje perimti lietuvišką politinę savimonę, kai kaimo bei miesto aristokratija jau buvo perėmusi lenkišką ne tik kultūrinę, bet ir politinę orientaciją?

Tiesa, negalima užmiršti, kad LSDP pradininkai daugiausia buvo aristokratiškos kilmės. Tas faktas liudytų apie nacionalinės konsolidacijos elementų egzistavimą. Bet juk "aristokratiškasis" periodas partijoje greitai baigėsi; skilimas įvyko nacionaliniu pagrindu.

L.Sabaliūnas aiškina to skilimo priežastį gana paprastai. Anot jo, lietuvių liberalai (suprask, nacionalistai) supriešino LSDP su PPS - A.Domaševičių su J.Pilsudskiu (p. 34). Net jeigu toks supriešinimas ir buvo, argi čia kalbama apie vieną ir tą patį konfliktą?

Ir L.Sabaliūno monografijoje neblogai matome, kad Lietuvos valstybingumo formulė LSDP pirmojoje programoje tebuvo laikinas kompromisas tarp prorusiškos ir prolenkiškos orientacijos socialistų Lietuvos žemėje (p. 37-40). Tas kompromisas nutrūko sustiprėjus politinei gravitacijai į Rusiją ir į Lenkiją. Vadinasi, galima manyti, kad tų gravitacinių jėgų veikiami trūkinėjo ir trapūs nacionalinės konsolidacijos saitai Rytų Lietuvoje.

Tokiame kontekste natūraliai kiltų klausimas - o kaip koreliavo LSDP socialinis radikalizmas su minimomis gravitacinėmis jėgomis? XX amžiaus pradžioje LSDP kovą dėl dvarų darbininkų ekonominės padėties pagerinimo galima buvo laikyti socialinio konflikto apraiška. Bet socialiniu aspektu bandome žiūrėti ir vėliau - į kilusį tarpvalstybinį konfliktą tarp Lietuvos ir Lenkijos. Štai Steponas Kairys savo ugingoje kalboje 1920 m. rugsėjo 26 d. taip pareiškė: "Dabartinis karas Lenkijos su Lietuva yra karas dėl dvarų ..." Ir toliau tęsė: "Visas jo sunkumas krito ant darbininkų ... Negalima pasitikėti nei prancūzų, nei anglų buržuazija, paramos galima laukti tik iš rytų"¹⁰. Pareiškimas - mobilizuojantis, orientuotas į vadinamąją liaudį. Tik ar jis begalėjo sulaukti atgarsio Rytų Lietuvos valstiečio sąmonėje?

Taigi preliminariai galėtume spręsti, kad socialdemokratijos vaidmuo lietuvių tautos konsolidacijos procese buvo prieštaringas. Pradiniu savo egzistavimo etapu socialdemokratija, atrodo, suteikė tam procesui impulsą: moderni socialinių laisvių teorija gaivino išskankintą Lietuvos visuomenę, skatino ją struktūriškai apsibrėžti; energingus

šviesuolius viliojo eksperimentas - žadinti, kelti proletariata, jo pagalba atidaryti duris ir tokiu būdu išlaisvinti Lietuvos žmones.

Tačiau socializmui įsimitus Rusijon ir ten išplitus, socialinis klimatas regione ėmė smarkiai radikalėti. Didėjo atotrūkis tarp viršutiniųjų ir apatiniųjų sluoksnių. Lietuvai tas atotrūkis turėjo tragiškų pasekmių: atėjusi pirmoji revoliucijos banga nusinešė ne tik dalį visuomenės - bajoriją, bet ir dalį tautos (su Rytų Lietuva). O kita banga grasino nuplauti pačią valstybę. Tad vargu ar tokiame kontekste socialdemokratų propaguotą klasių kovą galėtume vertinti pozityviai.

Pažadinto Lietuvos proletariato nesulaikė nacionalinės (ar civilizacinės) ribos; jos jam buvo per menkai materialiai apčiuopiamos. Įsisiautėjusi socialinė stichija atsitrenkė, kaip vėliau paaiškėjo, tik į geografinio anklavo, kuriame šimtmečiais formavosi imperija, ribas.

Toji stichija, išsprūdusi, lyg džinas iš butelio, marksistinių burtazodžių galia ir buvo, mūsų supratimu, pagrindinė Lietuvos socialdemokratijos krizės priežastis. LSDP turėjo arba atsisakyti savo doktrinos tam, kad neišduotų nacionalinių interesų, bet tokiu atveju jai švietėsi perspektyva likti tautinės srovės šešėlyje, arba pasiduoti doktrinos peršamai logikai ir, vadinasi, sužlugdyti ne tik Lietuvos nacionalinį apsisprendimą, bet ir save pačią, kaip savarankišką politinę jėgą.

Tačiau neįgijama Rytų įtaka paveikė ne tik Lietuvos socialdemokratiją.

x x x x

Tautinės (nacionalistinės) srovės ištakos paprastai kildinamos iš vokiečių reakcijos į prancūziškąją ekspansiją XVIII a. pabaigoje. Prancūzų politines minties pagimdytai laisvų, bet anoniminių piliečių visuomenei vokiečių filosofai supriešino "tautos dvasios" kriterijų. Be abejonės, vokiškoji tautos samprata paliko pėdsakų ir Lietuvoje. Tačiau drįstume daryti prielaidą, kad lietuvių tautinė mintis susiformavo veikiama ne tiek Vakarų, kiek Rytų

įtakos.

Pagrindas tokiai prielaidai būtų viena iš lietuviškosios tautinės minties ypatybių, būtent - jos orientacija į etnografines vertybes. Nors vadinamasis nacionalinis principas gimė Vakarų Europoje, nuopelnus už jo transformavimą į etnografinį priskirtume rusiškajai politinei minčiai.

Etnografinė tauta - tai ne tik ir netgi ne tiek subjektas, kiek objektas. Čia svarbu ne tiek individų apsisprendimas, kiek objektyvūs, netgi moksliniais tyrinėjimais nustatomi kriterijai. Toks tautos supratimas buvo prieinamas biurokratinio feodalizmo sukaustytai Rytų visuomenei, skatino nacionalinį jos pabudimą. Bet konkrečiomis Rusijos imperijos sąlygomis jis sudarė pagrindą susiformuoti rusiškojo nacionalizmo doktrinai - panslavizmui, kaip reakcijai į politiškai besiorganizuojantį germanų pasaulį. Panslavizmo doktrina numatė slaviškų etnografinių valstybių sukūrimą ir jų federalizavimą su Rusija, o tai būtų reiškę neišvengiamą tų naujų valstybių pajungimą Rusijai. Ta prasme nuoširdžiai atviras buvo kadaise vienas iš panslavizmo propaguotojų Nikolajus Danilevskis, pripažindamas, kad Europa, pasiūlusi nacionalinį principą, atsilygino Rusijai už jos vargus 1812 m. kare¹¹.

Panslavizmo doktrinos praktinis taikymas negalėjo nepalieti ir Lietuvos. Netrukus po 1863 m. sukilimo akademikas Aleksandras Hilferdingas suformulavo pagrindines Rusijos politikos Lietuvoje kryptis, kurių tikslas buvo atskirti lietuvių tautą (etnografinę) nuo lenkų, įtraukti ją į Rusijos įtaką ir paraližuoti jos politinį identitetą. Konkrečiai tai reiškė užduotį atskirti lietuvių valstiečius nuo lenkiškos kultūros bajorų. Tam tikslui planuojama buvo lietuvių valstiečiams suteikti pradinį mokymą gimtąja kalba, kad apšvietus juos galima būtų lengviau pritraukti prie rusų kultūros.

Taikant A.Hilferdingo planą, nuo jo pradinio užmanymo buvo gerokai nutolta - ir dėl rusiškojo administracinio aparato ypatybių, ir dėl konkrečios lietuviškos specifikos. Tačiau plano idėja paliko savo pėdsakus. Praėjus pusei amžiaus, t.y. 1905 m., Čikagoje lietuvių spaudoje pasirodė Jono Basanavičiaus knygutė¹², kurioje buvo detaliai

referuotas minėtas A.Hilferdingo planas. Referato pasirodymo intencijos nėra visiškai aiškios, tik galima manyti, kad pats J.Basanavičius buvo gerokai anksčiau susipažinęs su tuo planu. Ir gal kaip tik tuomet jis pamatė šviesos blyksnį tamsaus tunelio gale.

Žiūrint į tautą kaip į vieno luomo arba į visų gyventojų teisių ir laisvių sumą, jos egzistavimas svetimoje valstybėje neišvengiamai suponavo konfliktą. Kaip žinoma, ta linkme rutuliojosi politinė mintis Lenkijoje bei Lietuvoje po padalijimų. Bet sukilimai sėkmės neatnešė. Teko ieškoti naujų kelių. Palaiptiesiui politinė mintis - ir Lenkijoje, ir Lietuvoje - ėmė koncentruotis ties nacionaliniu principu, tiksliau, ties rusiškąja to principo interpretacija.

Tauta, kaip etnografinis objektas ano meto teisės požiūriu, nesuponavo imanentinio valstybingumo. Etnografiniai požymiai buvo suprantami kaip tam tikra žmonių specifika, kurios poreikiams valstybė galinti sukurti teisinę apsaugą - autonomiją. Ta prasme nacionalinis principas, keliamas etnografinių vertybių apsaugai, nesikėsino į valstybės teisinę monopoliją, o tik skatino ją humanizuotis.

Taigi lietuvių tautininkams nacionalinis principas atvėrė dvi konkrečios veiklos kryptis: skatinti lietuvių etnografinės specifikos vystymąsi ir prašyti iš caro valdžios suteikti Lietuvai autonomiją. Nuosekliausiai šiuo principu vadovavosi tautiniai demokratai, o 1905 m. Didžiajame Vilniaus Seime iškelta Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose idėja buvo konkretus jų veiklos rezultatas. (Tiesa, atsižvelgiant į Lietuvos istorinį politinį potencialą, matyt, neabejota, kad autonomija būsimanti tik pakopa į valstybinę nepriklausomybę).

Tačiau naudojimasis Rusijos strateginės politikos farvateriu nepraėjo be pasekmių. Nacionalinę idėją suprantant ne vien kaip individualios apsisprendimo laisvės rezultata, bet ir kaip tam tikrų objektyvių kvalifikacijų puoselėjimą - ne tik jų gynybą, bet ir plėtojimą - bendroje radikalizmo atmosferoje sudarė pagrindą karingo nacionalizmo apraiškoms. O etnografinio principo absoliutinimas, sprendžiant teritorinį klausimą, Lietuvą padarė teisiškai priklausomą

nuo Rusijos geros valios. Nacionalinės konsolidacijos, kaip aukščiausio kriterijaus moderniajai valstybei, požiūriu minėti negatyvūs momentai tautinių demokratų veikloje galėjo kompensuotis nebent socialiniu konservatyvizmu ir prioritetais kultūrai.

x x x x

Reziumuodami pasakytume, kad abi Lietuvos politinės srovės - ir socialdemokratinė, ir tautinė demokratinė - buvo demokratinės koncepcijos variantai, bet abi jas neigiamai paveikė Rytų įtaka. Imuniteto stoką neigiamam poveikiui, regis, suponavo toji aplinkybė, kad abiejų srovių doktrinos orientavosi ne į laisvų arba laisvės siekiančių žmonių visuomenę, bet į vienokios ar kitokios idėjos pagrindu prievarta suburtus kolektyvus.

Abi jos siekė išlaisvinti Lietuvą, bet nė viena iš jų vien savo jėgomis to padaryti negalėjo. Istorinė patirtis rodo, kad Lietuvos politikoje apčiuopiamų rezultatų būdavo pasiekiami tuomet, kai tos srovės tarpusavy koreliuodamos, t.y. subjektyviai ar objektyviai bendradarbiaudamos, viena kitą lyg ir papildydavo. Pavyzdžiui, aktyvi socialdemokratų veikla 1905 metais, mūsų nuomone, būtų likusi tik triukšmingu sambrūzdžiu, jeigu ne tautinių demokratų iškelta Lietuvos autonomijos idėja; o Pirmojo pasaulinio karo metu dešinieji (tautininkai) nebūtų pasiryžę skelbti Lietuvos nepriklausomybę, jeigu juos tam nebūtų skatinę kairieji (socialistai). Perfrazuodami Antaną Maceiną, pasakytume, kad minėtais atvejais socialdemokratinis prometėjiškas polėkis objektyvizavosi tautinės utilitariškos tradicijos dėka.

Vadinasi, tik koreliuodamos arba, kitaip sakant, veikdamos nacionalinių interesų rémuose, tos abi srovės - o su jomis ir Lietuvos politika - galėjo turėti perspektyvą.

LITERATŪRA

¹Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in Perspective, 1893-1914. Duke University. Press Durham and London, 1990.

²Žr.: Motieka E. Didysis Vilniaus seimas: Idėja, iniciatyva, organizacija // Proskyna. 1990. Nr. 4.

³Bagdonas A. Socialdemokratija nauju aspektu // Politika. 1991. Nr. 6. P. 6.

⁴Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė // LTSR MA darbai. A serija, V., 1966. Nr. 3. P. 148.

⁵Žr.: Limanowski B. Socyjalizm jako konieczny objaw dziejowego rozwoju. Lwów, 1879. S. 14.

⁶Žr.: Образование СССР: Сб. документов. Москва-Ленинград, 1949. С. 47.

⁷Aleksandravičius E. Atgimimo slenksčiai // Kultūros barai. 1990. Nr. 11, 12; Aleksandravičius A. Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje // Kultūros barai. 1989. Nr. 10; Kulakauskas A., Žakarytė S. Už. str. // Sirokomlė V. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. V., 1989.

⁸Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. Los Angeles, 1953. T. 2. P. 50.

⁹Kulakauskas A. Dėl lietuvių nacijos formavimosi: Jaunųjų istorikų darbai. Penktoji knyga. V., 1984. P. 137.

¹⁰Vilčinskis J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Londonas, 1985. P. 137.

¹¹Данилевский Н. Россия и Европа. Спб., 1895. С. 275.

¹²Sapalius J. [Basanavičius J.] Priedėlis prie lietuviško klausimo. Chicago, 1905.